

Теодор Горнікевич

ТЕОФІЛ ГОРНИКЕВИЧ

та УКРАЇНСЬКІ АРХІВНІ КОЛЕКЦІЇ У ВІДНІ

ПАЛІЄНКО М. ТЕОФІЛ ГОРНИКЕВИЧ ТА УКРАЇНСЬКІ АРХІВНІ КОЛЕКЦІЇ У ВІДНІ. – К.: Темпора, 2012. – 688 с.

«Історію пишуть архіваріуси», – ця фраза, виголошена на одному з наукових форумів, ще раз змушує замислитися над значенням їхньої праці для збереження історичної пам'яті. А от про самих архівістів пишуть дуже мало, хоча саме завдяки їм збережено для нащадків безцінний скарб – документи, створені в доленосні моменти української історії. Існує вираз: «Архіви не горять». Насправді вони горять, як і книги та будівлі, гинуть у вирі воєн, переміщуються та розпорошуються, документи крадуть, вони потрапляють до архівосховищ інших країн, розходяться світом. З огляду на специфіку української політичної історії, на зарубіжжі утворився комплекс архівної україніки.

Величезний масив цих документів є невід'ємною складовою нашої історичної пам'яті. Проблеми, пов'язані зі створенням та функціонуванням еміграційних архівних осередків, почали розроблятися в українській історіографії тільки у 1990 – на початку 2000-х рр.¹

Нова книга професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктора історичних наук Марини Палієнко – це не просто унікальне дослідження з історії українських архівів в Австрії, але й жива розповідь про подвижницьке життя о. Теоділа Горнікевича (1891–1969 рр.), який здійснив справжній науковий подвиг, адже саме завдяки його невтомній праці на архівній ниві для нащадків збереглися впорядкованими та описаними архіви В.Липинського й уряду Західноукраїнської Народної Республіки, що тривалий час перебували у Відні. Авторка вже впродовж багатьох років досліджує проблеми зарубіжної архівної україніки, вивчає процес формування, склад, інформативний потенціал, переміщення й долю документальних колекцій української еміграції в різних країнах світу. Рецензованій книзі передувала її ґрунтовна монографія, присвячена архівним центрам української еміграції, численні статті, в яких висвітлювалися різні аспекти великої проблеми вивчення зарубіжної україніки².

¹ Див., напр.: *Лозенко Л.* Празький український архів: історія і сьогодення // Архіви України. – 1994. – №1/6. – С.18–30; *Боряк Г.В.* Зарубіжні архіви та зарубіжна архівна україніка // Архівознавство: Підруч. для студ. вищих навч. закладів України. – К., 1998. – С.105–130; *Палієнко М.Г.* Українські архівні центри за кордоном // Нариси з історії архівної справи в Україні. – К., 2002. – С.537–558; *Грімстед П.К.* «Празькі архіви» у Києві та Москві: Повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки. – К., 2005. – 252 с.; *Матяш І.* Архівна україніка Канади: історіографія, типологія, зміст. – К., 2008. – 152 с.; *Боряк Т.Г.* Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945–2010). – Ніжин, 2011. – 544 с.

² *Палієнко М.* Архівні центри української еміграції: створення, функціонування, доля документальних колекцій. – К., 2008. – 688 с.; *Її ж.* Скарбниця української історії в США (З історії створення та діяльності Музею-архіву ім. Д.Антоновича Української вільної академії наук) // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2002. – Т.8. – С.204–210; *Її ж.* Архіви української еміграції у

Свою працю М.Палієнко адресує історикам, культурологам, усім, хто цікавиться зарубіжними українськими архівними зібраннями. Але з повним правом можна запропонувати уважно прочитати її всім фахівцям з обсягу спеціальних історичних дисциплін. Адже у книзі одночасно досліджено кілька тем, що стосуються зарубіжної біографістики, життєпису кількох поколінь родини Горникевичів (а це вже генеалогія), які самовіддано йшли з заповітом батьків, зберігаючи національну спадщину. Є тут і спогади, які теж, як окремий вид історичних джерел, мають право на археографічну обробку й публікацію. Численні фотоілюстрації також належать до сфери вивчення галузі спеціальних історичних дисциплін – фотодокументалістики. Публікація листів, що містяться в епістолярному блоці книги – це величезна робота з виявлення, відбору, наукового опрацювання, яка вимагала від авторки знань у галузі епістолографії.

Досить коротку, як для такої багатопланової монографії, авторську передмову слушно відкриває цитата з листа до Т.Горникевича архієпископа Івана (Бучка) від 10 квітня 1962 р.: «Прийде час, що заслони строгої тайни буде усунена і тоді Ваше діло й заслуги стануть явні». Книга М.Палієнко віддає належне досі невідомій подвижницькій праці священника та, водночас, великого знавця архівної справи, завдяки якому унікальні документи не пішли в небуття.

Авторка зазначає, що проблема збереження для майбутнього національних реліквій, якими є архіви, завжди перебувала у центрі уваги Української греко-католицької церкви. Зокрема, при передачі в дар народу Національного музею у Львові (1913 р.) її предстоятель митрополит Андрей (Шептицький) наголошував на значенні зібрань рукописів, які переходять «нашому народові не лише як документи і свідчення слави наших батьків – ми їх передаємо тим, хто бачить культуру нашого народу як живу основу будучої – дасть Бог – спільної праці нашого духовенства та інтелігенції, будучих поколінь нашого народу»³. Завдяки зусиллям ієрарха було врятовано від забуття документальні збірки уряду Західноукраїнської Народної Республіки після припинення його діяльності у Відні. Також не можна не віддати належне його зусиллям щодо збереження архівної спадщини визначного українського мислителя та громадсько-політичного діяча, ідеолога консервативно-гетьманського руху В.Липинського. За дорученням митрополита опіку над документальним комплексом, що опинився у Відні, здійснював парох тамтешньої церкви Св. Варвари о. Мирон Горникевич. Саме з цього часу бере початок надзвичайна увага родини Горникевичів до архівів, що, зрештою, стане їхньою сімейною справою. У 1942 р. митрополит Андрей прийняв рішення про передачу колекцій документів на зберігання до Австрійського державного архіву у Відні. Далі відбувалася майже детективна історія, в якій були задіяні вищі ієрархи, задля збереження від загибелі архіву ЗУНР та історико-філософської спадщини В.Липинського.

Авторка виділила у книзі кілька основних частин. Перша – це, власне, результат підготовленого нею на основі першоджерел дослідження життя та діяльності Т.Горникевича, встановлення його внеску й ролі у збереженні, вивченні та опрацюванні колекцій ЗУНР й особового архіву В.Липинського.

радянських спецховищ (переміщення, опрацювання, використання) // Український історичний журнал. – 2006. – №1. – С.196–213; *Її ж.* Архівна спадщина української еміграції як складова зарубіжної україніки: основні етапи формування // Архіви України. – 2011. – Вип.6. – С.10–20 та ін.

³ *Шептицький А.* Не хочемо чужої культури, хочемо жити своєю! / Упор., передм. М.Косіва. – Л., 2005. – С.18.

Назва цієї частини книги – «В охороні національних архівних скарбів» (с.18–114) – відразу дає зрозуміти читачеві головну її ідею.

Усі три складові розділу послідовно розкривають головну ідею дослідниці, котра прагнула показати подвижницький життєвий шлях Т.Горникевича – священика та історика-архівіста (с.18–40). Крок за кроком авторка вводить нас у світ, що став передпочатком у вихованні о. Теофіла (у родині старших синів завжди називали цим ім'ям, від гр. «теос» – Бог, «філію» – люблю). У листах, що зберігаються у сімейному архіві проф., д-ра Олега Горникевича (1926 р.н.) у Відні, М.Палієнко віднайшла цілу низку надзвичайно цікавих відомостей, котрі розкривають духовний світ кількох поколінь родини. Роки навчання, парафія у с. Сихів (нині в межах Львова), викладацька й культурно-освітня праця в Галичині – ось віхи на життєвому шляху Т.Горникевича. Перипетії Другої світової війни змусили родину перебраться до Австрії.

На межі 1950–1960-х рр. розпочався новий етап у житті о. Теофіла, пов'язаний з організацією зберігання, упорядкуванням та опрацюванням архівних збірок. Яскравим проявом його науково-економічної діяльності став розшук у віденських архівах і публікація чотиритомного видання документів про події в Україні⁴. Ще одна грань таланту Т.Горникевича відкрилася при написанні ним спогадів про одну подорож – ідеться про книгу «Відень – Царгород – Атени» (Мюнхен, 1964 р.). Зробивши так багато для рідної Вітчизни, 1969 р. о. Теофіл Горникевич відійшов у Вічність.

Окремі підрозділи книги авторка присвятила вивченню долі українських архівів у Відні в міжвоєнний період та роки Другої світової війни, а також особливу увагу приділила діяльності Т.Горникевича зі збереження, описування й дослідження архівів В.Липинського та уряду ЗУНР у Відні. Зі сторінок книги читач отримує достовірну інформацію щодо заходів митрополита Андрея та о. Мирона Горникевича зі збереження документів вищих органів влади Західноукраїнської Народної Республіки (с.45–51), архівної спадщини В.Липинського (с.51–55).

На основі автентичних матеріалів, значна частина яких епістолярні, написано підрозділ про роль о. Теофіла у збереженні та опрацюванні архіву В.Липинського (с.71–80), а також його участь у заснуванні Східноєвропейського дослідного інституту імені В.Липинського у Філадельфії (СЄДІ). Довгий час Т.Горникевич був його представником у країнах Європи, а також перед митрополитом Йосифом (Сліпим) (с.80–85).

Досить добре написано підрозділ про архів В.Липинського у фондах СЄДІ, зокрема дослідники тепер мають можливість з'ясувати його склад, структуру та інформативний потенціал (с.86). Визначальними рисами архівного зібрання вченого є його комплексність, багатоплановість, видова, мовна різноманітність (листи та інші документи архіву писані українською, російською, французькою, німецькою, польською, англійською, італійською мовами), насиченість рукописними автентичними матеріалами – від автографів праць, нотаток, власноручних виписок, численних посилок на виявлені та опрацьовані джерела, до щоденникових зошитів, коментарів відомого політичного

⁴ *Hornykiewicz Th. Ereignisse in der Ukraine 1914–1922: Deren Bedeutung und Historische Hintergründe / Publikationen. Ser.I–IV. – Philadelphia, 1966. – Bd.1. – 450 s.; 1967. – Bd.2. – 484 s.; 1968. – Bd.3. – 704 s.; 1969. – Bd.4. – 421 s.*

мислителя. Перелік прізвищ авторів кореспонденцій вражає. В анотованому покажчику імен (с.504–542) вони займають переважну більшість посилань у супроводі авторських анотацій.

Епістолярна спадщина В.Липинського у фондах СЄДІ нараховує 600 листів, більшість яких припадає на період 1918–1931 рр. Значну частину становлять адресовані йому кореспонденції, що їх, як підкреслює авторка дослідження, планувалося видати в рамках 25-томного повного зібрання творів В.Липинського (с.95). Цей масштабний проект було започатковано у Філадельфії після одержання з Австрії копій наявних там документів. Утім, до цього часу справа з виданням вирішена лише частково.

Привертає увагу листування о. Теофіла з відомим українським громадсько-політичним діячем, редактором багатьох видань на зарубіжжі, засновником Східноєвропейського дослідного інституту імені В.Липинського у Філадельфії та його першим президентом Є.Зиблікевичем, що надзвичайно яскраво передає атмосферу, в якій довелося діяти подвижникам архівної справи. В усіх листах відчувається дбайливе ставлення цих непересічних особистостей до долі цінних рукописів, що стосувалися подій української історії – причому не тільки збірок ЗУНР та В.Липинського, але й виявлених Т.Горникевичем під час роботи в австрійських архівах джерельних матеріалів з України.

Серед епістолярного комплексу у другій частині книги (с.116–483) представлено також листування вже згадуваного Є.Зиблікевича, одного з фундаторів НТШ у Нью-Йорку – М.Чубатого, церковних діячів. Зважаючи на виняткову цінність та інформативність наведеного в дослідженні комплексу листів доцільно побіжно представити його основну тематичну спрямованість та кількісні характеристики.

Листування о. Теофіла з архієпископом Іваном охоплює 1961–1969 рр. і включає 99 листів, з яких 60 вийшли з-під пера Т.Горникевича. Останнього листа до нього відіслано з Рима 18 вересня 1969 р. – за два тижні до смерті. Оскільки кореспонденти були ровесниками, знайомими з часів навчання в Академічній гімназії у Львові, стиль їхнього листування при взаємній високій повазі відзначався теплотою й доброзичливістю друзів, які пройнялися ідеєю збереження українських архівних зібрань, депонованих в Австрійському державному архіві. Ціла низка листів Т.Горникевича являє собою докладні звіти щодо проведеної роботи над матеріалами та витрачені при цьому кошти. Інші сюжети торкалися історії СЄДІ, повернення із заслання митрополита Йосифа, заснування Українського католицького університету в Римі, життя української громади у Відні, можливості придбання архівних збірок, зокрема відомого громадсько-політичного діяча М.Єремїва (Женева). Інформував о. Теофіл і про свою дослідницьку працю в австрійських архівах над джерелами з української історії. Архієпископ Іван цікавився не тільки пастирською діяльністю, а й життям родини Горникевичів, вітав усіх зі святами, радів за успіхи синів адресата на ниві професійних здобутків.

Із митрополитом Йосифом Т.Горникевич листувався впродовж 1963–1969 рр. Вони обмінялися 97 кореспонденціями, 55 з яких написав о. Теофіл. І ця представницька добірка також має за центральну тему долю та організацію збереження українських архівних комплексів у Відні. У листах обговорювалася можливість здійснення пошуку всіх складових архіву ЗУНР, задля

чого митрополит Йосиф радив Т.Горникевичу зв'язатися з М.Чубатим. Своєю чергою о. Теофіл, інформуючи про роботу з упорядкування архіву, зокрема щодо укладання інвентарю (опису) всієї колекції, у тому числі В.Липинського, у червні 1966 р. порушив питання про необхідність перевезення зібрання з Відня до Рима. Надалі ця тема обговорювалася в листах уже у практичній площині щодо згоди австрійського архіву на вивезення збірок за межі цієї країни. Серед інших проблем, які порушувались у листах, слід згадати про заснування Українського католицького університету, діяльність Східноєвропейського дослідного інституту імені В.Липинського у Філадельфії та можливість його приєднання до УКУ. Неодноразово обговорювалися видавничі проекти (підготовка Т.Горникевичем збірок про події в Україні 1914–1922 рр. у світлі історичних документів, започаткування митрополитом Йосифом у Римі документальної серії «*Monumenta Ucrainae Historica*» тощо).

Листи церковного ієрарха невеликі за обсягом, лаконічні. У них є чимало доручень о. Теофілові, зокрема щодо підбору дублікатів з Австрійської національної бібліотеки та їх перевезення до Рима, пошуку й виготовлення фотокопій різних статей, організації передачі до Українського католицького університету бібліотеки о. Лади з Відня, експертної оцінки мистецької вартості творів, запропонованих митрополитові для придбання до колекції УКУ. Усі листи виразно свідчать, наскільки високо цінувалася наукова діяльність Т.Горникевича, його професіоналізм, чесність, точність у судженнях та оцінках.

Добірка епістолярних діалогів – листування о. Теофіла з д-ром Є.Зиблікевичем, що було розпочате восени 1961 р. і тривало до смерті Т.Горникевича, а також із проф. М.Чубатим за період 1961–1964 рр. – містить чимало цікавих відомостей щодо історії переміщення архівних зібрань уряду ЗУНР із моменту вимушеного залишення ним українських теренів, а також з'ясування місць можливого перебування окремих складових цього архіву.

Після кожного блоку листування Т.Горникевича авторка наводить докладні, інформативно насичені примітки, що є своєрідним тлумаченням подій, про які йдеться в листах. Тут не тільки подано біографічні дані про згаданих в епістолярії осіб, але й роз'яснено вживані кореспондентами малопоширені нині терміни, уточнено окремі факти, події й дати. Підготовка таких приміток вимагала великої авторської роботи, ставши можливою завдяки надзвичайній скрупульозності та археографічним здібностям дослідниці. Зауважимо, що розділ «Доля архіву крізь призму епістолярного діалогу» (с.116–483) супроводжує ґрунтовна археографічна передмова.

Представлене вперше читачам значне за обсягом і змістом листування перебуває у Відні, у приватному архівному зібранні проф., д-ра Олега Горникевича – сина о. Теофіла. Відклався весь комплекс листів – у рукописних та друкованих оригіналах, а також у чернетках. Спосіб відтворення, принципи передачі тексту кожного листа знайшли відображення в науково-довідковому апараті видання. При публікації було збережено авторські особливості. Важливо, що, перебуваючи на чужині, кореспонденти користувалися лише рідною мовою. Авторка докладно описала принципи передачі текстів і, відповідно, виділення тих місць у листах, що були внесені авторами вже після їх написання чи друку (марґіналії). М.Палієнко не вдається до купюр, справедливо вважаючи все написане важливим не тільки для розкриття тематичного блоку дослідження, а й передбачаючи

те, що до епістолярної спадщини визначних діячів ще не раз обов'язково повернуться вчені, які, можливо, вивчатимуть її під іншим ракурсом.

Уперше в подібного типу виданнях рецензенти зустріли достатньо оригінальну подачу різнобічної інформації, яку містять «Сім коротких “розмов” з моїм батьком» (с.485–503), написані О.Горникевичем. У житті часто трапляється, що діти вже після смерті батьків шкодують, що так і не вистачило їм часу поговорити відверто. Син о. Теофіла зробив це в особливий спосіб, і на прохання авторки монографії написав ці сім «розмов»-спогадів, що так влучно передають атмосферу життя української священницької родини, проникнуті теплотою почуттів, добротою родинних стосунків, щирістю, сповнені поваги та ніжної любові до батька. О.Горникевич наводить слова о. Теофіла, своєрідний звіт священника-громадянина: «Три справи в моєму житті були такі дорогі, що я їм жертвував всі мої сили, а саме: праця над молоддю в школі, відбудова козацької церкви у Сихові, та ось та третя – архівна справа» (с.495).

Усі види представлених у книзі документів містять значну за обсягом і значенням інформацію щодо життя й праці Т.Горникевича, його родини, особливостей складної долі австрійських збірок україніки. Їх доповнюють анований показчик імен з авторськими коментарями, подані єдиним блоком 65 фотоілюстрацій із родинного архіву Горникевичів, 12 документів, винесених у додатки. Фотоілюстрації до праці у галузі спеціальних історичних дисциплін завжди становлять необхідну складову дослідження. У даному випадку влучно підібрані матеріали наочно підтверджують усе те, про що пише М.Палієнко. Тут представлено своєрідний фотородовід – від прадідів о. Теофіла до його синів. Неабияк зворушує світлина, де зображено відразу три покоління Горникевичів – трьох Теофілів у день св. Теофіла 1952 р. (с.570).

Що стосується документів, уміщених у додатках, то, на погляд рецензентів, усе ж потрібно було подати переклади тих із них, котрі наведено німецькою мовою (с.593, 597–611). У цьому зв'язку добре виглядає представлення перекладу українською інвентарю спадщини В.Липинського, укладеного Т.Горникевичем, що дає можливість науковцям відразу докладно ознайомитися зі змістом і складом особового архіву відомого політичного мислителя та оцінити роботу о. Теофіла над його впорядкуванням та описуванням.

Рецензована книга заслуговує на високу оцінку як зразок вдумливого представлення життя та діяльності особистості через цілу низку вперше введених до наукового обігу документів. Усі разом вони не тільки окреслюють образ Теофіла Горникевича – священника, педагога, дослідника, а й показують його на тлі складної епохи, в оточенні непересічних осіб, з якими він спілкувався. Отже, маємо працю не тільки про українські архівні колекції у Відні, а й про справжніх подвижників, котрі зберегли їх для України.

Насамкінець не можна не згадати про видавництво «Темпора» та його директора Юлію Олійник, завдяки старанням якої, усебічній підтримці й розумінню важливості справи з'являються друком подібні унікальні публікації. Видавати такі комплекси документів, як, скажімо, листування, досить непросто. Але «Темпора» (можемо сміливо це стверджувати) стала відомою серед науковців саме завдяки високому професіоналізму своїх працівників і розумінню керівництвом потреб розвитку сучасної історичної науки.

М.Ф.Дмитрієнко (Київ), Я.О.Іщенко (Київ)